

Sâdık Vicdânî ve Dînî Eserleri♦

Tuğrul TEZCAN
Yrd. Doç. Dr., Karabük Ü., İlahiyat Fakültesi
ttezcan@karabuk.edu.tr

Öz

Sadık Vicdâni, üççeyrek asır önce hayâta vedâ etmiş olan çok yönlü (şair, yazar, mutasavvıf) bir devlet adamıdır. Döneminin ahlâkî, toplumsal çöküşüne engel olmak amacıyla eserler yazan ve konuşmalar düzenleyen Vicdâni, Müslümanların farz ve vacip ibadetlerinin nasıl edileceğini gösteren basit ilmihal kitapları hazırladığı gibi, Kur'an'dan bir sûre veya âyetin kolaylıkla bulunmasını sağlayacak bir fihristin hazırlanmasını da kendisine görev bilmiştir. Tarikatlar hakkında detaylı bilgiler veren eserler yazmış, tasavvufa dair kavramların kökenlerini araştırmış ve kamuoyunda oluşmuş yanlış algıları düzeltmeye çalışmıştır. Toplumun mânevî dinamiklerinden olan ahlâkın deforme olmuş taraflarını hitâplarında dile getirmiş, bu hususta ahlâkın kaynağının İslâm Dîni olduğunun altını çizmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed'e yönelik saldırılara karşı tepkisini de müstakil bir eserde dile getirmiştir. Bu makalede, Vicdâni'nin hayatı ve dînî muhtevalı eserleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sâdık Vicdâni; Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm; Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye; Hitâbiyyat; Cum'â ve Bayram Namâzları.

Sadiq Wijdani and His Religious Works

Abstract

Sadiq Wijdani, was a versatile statesman who passed away three quarters of a century ago. By writing books and giving speeches in order to prevent the moral decadence in the society in his day, Therefore he wrote basic explanatory books showing how to perform the acts of worship for the benefit of Muslim brothers and also authored a catalogue (fihrist) to facilitate searching and finding a verse or a chapter of the Qur'an. Moreover Wijdani composed works relating to the sufi orders (turuq), studied the origins of the sufi concepts and strove to correct the public's misconceptions of the sufism. Wijdani expressed in words his reaction to the attacks against the Prophet Muhammad. This paper presents some evaluations of Wijdani's life and his religious books.

Keywords: Sadiq Wijdani; Fihrist Qur'an Karim; Tomar Turuq Aliyya; Khitabiyyat; Friday and Eid Prayers.

♦ Bu çalışma, 17.04.2015 tarihinde 'Safranbolu'da Dini Hayat Sempozyumu'nda sunulan "Safranbolu'lu Şâir ve Mutasavvıf Sâdık Vicdânî" isimli bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Giriş

Neredeyse bir asır öncesine kadar aynı toprakların havasını solmuş, aynı kültür ikliminde yetişmiş; şiirler, dini muhtevalı makale ve eserler vermiş ve topluma yönelik dinî ve millî içerikli hitaplarıyla tarihe mâlolmuş mümtaz bir şahsiyet olmasına rağmen Ebu Rıdvan Sâdık Vicdânî hakkında yapılan çalışmalar 80'li yıllarla birlikte görülmeye başlanır. “Kastomonu’nun 100 Yıllık Basım Geçmiş” isimli eseriyle Kastomonu’da iz bırakanları araştıran Aziz Demircioğlu 80’li yıllarda yayımlanan bu eserinde Sâdık Vicdânî’den bahsetmiştir. Ayrıca 82’lerde basılan Türk Dili ve Edebiyatı ansiklopedisinde “Kayıkçıoğlu, Sâdık Vicdânî” başlığıyla Nuri Akbayer’ın makalesi; ilk baskısının 1989 da olduğunu tahmin ettiğimiz İbnü’l-Emin M. Kemal İnal’a ait “Son Asır Türk Şairleri” isimli eseri, Vicdânî hakkında bilgi veren önemli çalışmalar. 90’lardan sonra, Tarih ve Toplum dergisinin XIII. Cilt, 73.sayısında (1990), “Mektupçu Mutasavvıf, Yazar, Şair, Sâdık Vicdânî” başlıklı makalesinde İsmail Kara ve Ali Birinci; yine “Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meşhûre’den Birkaç Zat” ismiyle 2001 de yayımlanan eserinde Ali Birinci; “İşgal Günlerinde Vâli Vekili Sâdık Vicdânî” başlıklı, Bursa Araştırmaları dergisi XI. sayı (2005) da yayımlanan makalesinde Mustafa Kara; “Ulemadan, Mutasavvıf ve 2. Meşrutiyet Devri Kastomonu Mebuslarından Ahmed Mâhir Efendinin İstanbul Hayâtı, Verdiği icazetnâmeler ve üç eseri ile El yazısı Hatırat Üzerine Notlar” ismiyle, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastomonu Sempozyumunda sunulmuş tebliğiyle Abdulkerîm Abdulkadiroğlu¹, Sâdık Vicdânî hakkında yazı yazar araştırmacılarıdır. Ayrıca Abdulkerim Abdulkadiroğlu’nun, Ülkü Ayan Özsoy’la birlikte 2010 yılında birinci baskısını yayımladıkları “Safranbolu Meşhurları” isimli eserde de Sâdık Vicdânî’nin hayatına dair bilgiler verilmektedir.

Sâdık Vicdânî hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde, daha ziyade Vicdânî’nin şairliği, resmi memuriyetliği ya da genel anlamda hayâtı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Eserleri üzerine çeviri veya inceleme nitelikli çalışmalar ise sayı itibarıyla çok az ve de geç dönemlerdedir. Örneğin, dînî nitelikli “Hz. Muhammed Niçin Çok evlendi” isimli eserin birinci baskısı 1928 yılında İstanbul Kitaphâne-i sûdî’de yapılmasına rağmen, eserin Dursun Gürlek tarafından yayıma hazırlanarak Bedir Yayınevi tarafından basılması 1998 tarihinde olabilmektedir. Yine İrfan Gündüz tarafından sâdeleştirilerek yayına hazırlanan Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye, Enderun yayınevi tarafından 1995 yılında basılabilmektedir. Müellifin Eserlerine yönelik geç

¹ ‘Ahmet Mahir Efendi’ maddesini hazırlayan Abdulkadiroğlu ayrıntıya girmediğinden Sâdık Vicdânî’den bahsetmemiştir. Bkz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Ahmet Mahir Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yay. 1989), c. II. s. 98. Sâdık Vicdânî’nin Ahmet Mâhir Efendi’nin hayatında yer alması kendisinden hat icazeti alanlardan birisi olması sebebiyledir. Kendisinden manevi anlamda etkilenmiş olabileceği de mümkündür. Zira Ahmed Mahir Efendi, ‘Hz. Peygamber niçin çok evlendi?’ isimli kitabında Sâdık Vicdânî’nin hocası olarak takdim edilir. Bkz. *Hz. Peygamber Niçin Çok Evlendi*, Birinci Kısım.

dönem çalışmalar zaviyesinden, 2007 yılında “Çankırı Araştırmaları Dergisi” II. Sayıda, İbrahim Akyol’un “Sâdık Vicdânî ve Çankırı Manzumeleri” isimli makalesi de onun manzum şiirlerini incelemesi sebebiyle zikredilebilir.

Yukarıda arzedilen sebepten dolayı biz makalemizde onun hayatı hakkında satırbaşlarına temas eden bilgiler verdikten sonra dînî eserlerinin muhtevaları üzerine inceleme yapacağız.

Ebu Rıdvân Sâdık Vicdânî, bir kâtip olan Mustafa Sâdık Efendi’nin oğlu olarak 9 Kasım 1866/64 Safranbolu’da dünyâya geldi. Zamanın eğitim süreçlerine ilâveten sülûs ve nesîh hatlarından icâzet aldı. Ayrıca tasavvufa dair çalışmalarının ilk habercisi olan ulûm-u aliyye ve âliyye tahsilini ve icâzetini Nakşî şeyhi Kastomonu’lu Ahmed Mâhir Efendiden aldı.² Henüz çocuk yaşta (14) başlayan memurluğu, imparatorluk coğrafyasının değişik yerlerinde devam etmiş, istiklâl harbi sonrasında son bulmuştur. 73 yıllık ömründe, “Kastomonu İstînâf Mahkemesi Mülâzemetliği” ile başlayan görev hayatına, “Zabıt Kâtipliği”, “Hasbîlik”, “Bidâyet Mahkemesi Âzâ mülâzımlığı” ve Vekâleti, “Vilâyet Kalemî Müsevvidliği”,³ aynı kalemin “Mümeyyizliği”, “Vilâyet Gazetesi Baş Muharrirliği”, “Mektûbî Kalemî Muharrirliği”, “Göricce Sancağı Tahrîrat müdürlüğü”⁴, “Kosava Vilâyeti Meclis-i İdâre Başkitâbetliği”, “Basra Mektupçuluğu”, “Manastır Mektupçuluğu”,⁵ “Trabzon Mektupçuluğu”, “Ankara Vilayeti Tahrirat Müdürlüğü”, “Ankara Vali Vekilliği” ve son bir görev olarak “Aydın Tasfiye Komisyonu Üyeliği” görevlerini sığdırmış 1939’da da Hakk’a yürümüştür. İdâri görevlerine ilaveten maârif alanında da “Hüs-n-i Hatt-ı Türkî Muallimliği”, “İmlâ-i Osmânî Muallimliği” gibi Mülkî ve Askerî Rüşdiye’lerde kısa süreli hocalığı olmuştur.⁶

Memleketi Kastamonu’da 28 yaşında iken 13 Mart 1894’te Vilâyet Gazetesi’nin ser muharrirliğine getirilen Sâdık Vicdânî’nin bir ömür süren velûd yazı hayatı vardır. Mektupçuluk vazifesi gereği tayin edildiği yerlerdeki vilâyet gazetelerinin tabiatıyla ilk muharriri de o olmuş, birçok risâle ve kitap yazmış veya tertip ya da tercüme yapmıştır. Bu eserler mektupçuluğunu yaptığı vilayet matbaalarında basılmış ve adeta görev

² Ali Birinci, İsmail Kara, “Mektupçu, Mutasavvıf, Şâir ve Yazar, Sâdık Vicdânî,” Tarih ve Toplum, LXXIII, (İstanbul: 1990), c. XIII, s. 35-38, İbnü’l-Emin, Vicdânî’nin 29 Teşrin-i sani 1864 yılında doğduğunu, 21 Teşrin-i evvel 1939 yılında ise vefat ettiğini bildirir. Bkz. İbrahim Baştürk (haz.), *Son Asır Türk Şairleri*, (Ankara: AKM. Bşk.lığı Yay., 2002), c. IV, s. 2005.

³ Mektupçuluğa bu görevle başlamıştır.

⁴ Kastomonu’daki vazifelerinden 3 Mart 1897’de bu görevle ayrılmıştır.

⁵ Vicdânî’nin başarılarla dolu sıkıntısız geçen memuriyet hayatının son görevi Manastır Mektupçuluğu olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra sebebi şimdilik bilinmeyen talihsizlikler yakasını bırakmamış, Trabzon’a gönderilmesi de bu sebeple olmuştur. Bkz. *Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi*, Önsöz- Haz. Dursun Gürlek, (İstanbul: Bedir Yay., 1998) s.11, Ali Birinci, İsmail Kara’nın birlikte hazırladığı makale “Mektupçu, Mutasavvıf, Şâir ve Yazar Sâdık Vicdânî” *Tarih ve Toplum*, (İstanbul: 1990), c. XIII, sayı. 73, s.35-38

⁶ Bkz. Dursun Gürlek, *Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi*, Önsöz, s.11

hayatının işaret taşları olmuştur.⁷ Cerîde-i Sûfiyye Dergisi'nde de şiir ve makaleleri yayımlanmıştır.⁸

Baskı tarihine göre tesbit edilebilen eserleri şunlardır:

1. *Perîşan*, (İstanbul: 1891), 153 sahife.
2. *Nağamât-ı Vicdâniye*, (Kastamonu: 1894), 76 sahife.
3. *Cennet-Mekân Murat Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hali ve Son Vedât*, (İst: 1910), 15 sahife. (Resimli)
4. *Berk-i Fezâ*, (İst:1911), 16 sahife.
5. *Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm*, (İst: 1912), 27 sahife.
6. *Tefü'l-nâme-i İmam Sühreverdî*, (İst: 1912), 73+1 sahife.
7. *Mahallat ve Kur'â Heyet-i İhtiyâresinin Bâ-husus Muhtarların Kavânî-i Deolet Ve Evâmîr-i Hükûmet İle Muayyen Vezâif-i Umûmiyesini Câmii ve Muvazzıh Tâlimatnâmedir*, (Ank.1913),111+3 sahife.
8. *Neşîde-i Cihâd-ı Ekber*, (Ank: 1914),12 sahife.
9. *Dâstannâme-i Vicdânî*, (Ank:1914), 1.Kitap 8 tek taraflı yaprak, 2.kitap,8 yaprak
10. *Güllbang-ı Cihâd-ı Ekber*, (Ank:1914), 1 yaprak
11. *Bayram Namazları*, (İst: 1919), 16 sahife.
12. *Cum'â Namâzı*, (İst: 1919), 16 s. 2. Baskı (İst. 1922) 12 sahife.
13. *Parasız*, (İst: 1921), 10 sahife.
14. *Hitâbiyyat*, (Bursa: 1922), 56 sahife.
15. *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye* (4 kitap)
16. *Melâmilik*, (İst: 1922), 111+1 sahife.
17. *Kâdiriyeye Silsilenâmesi*, (İst: 1922),118+2 sahife.
18. *Sûfî ve Tasavvuf*,(İst: 1924),62+1 sahife.
19. *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*,(İst: 1928) 151 sahife.

Dînî Eserleri

1. **Fihrist-i Kur'ân-ı Kerîm:** 1330 yılında Dersaâdet (asır) matbaasında basılan bu eser, Sâdık Vicdânî tarafından tertip edilmiştir. Kapağında "Sübhân'ın en aciz kullarından Ebu Rıdvân Sâdık Vicdânî " ifadesi yer almaktadır. Hüsn-ü İbtidâ diyerek başladığı "Fihrist" in girişine 2 dörtlük derceylemiştir.

Kur'ân'dır habl-ü Hudâ
Kur'ân'dır şer'u kavîm
Fermüdedir Kur'ân Hudâ
Hâzâ sırâtum müstekîm

⁷ Bkz. Dursun Gürlek, *Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi*, Önsöz, s.11

⁸ Semih Ceyhan, "Sâdık Vicdânî", (DİB. Yay.) c.XXXV, s. 401-402, Semih Ceyhan'ın Vicdânî maddesinde verdiği bu bilginin doğru olduğunu düşünmüyorum. Çünkü Cerîde-i Sûfiyye'nin bütün sayılarını dikkatlice taradım. Ne sâdık Vicdânî ismine ne de Ebu Rıdvân mahlasına rastladım. Eğer bir müsteâr isim kullanılarak yazı ve şiirleri yayınlanmışsa bunun öncelikle Semih Ceyhan tarafından açıklanması gerekirdi.

Kur'an'ı ezber eyleyen
Elbet bulur ecr-u azîm
Her müslime lâzım olur
Fihrist-ü Kur'ân-ı Kerîm⁹

Müellif, Fihrist'i niçin hazırladığını şöyle belirtir :

“Hamele-i Kur'ân'dan olmak şeref-i ezeliyesinden nasibi bulunmayanlar için Suver-i Kur'âniye'den birisini çarçabuk bulabilmek kolay değil. Mushâf-ı Şerîf'i aşağı yukarı çevirmeye mütevakıf olduğundan kendim için bir Mushâf-ı Şerîf fihristi tertip ile Mushâf-ı Şerîf'ime rapt etmişdim.”¹⁰

Kur'ân hâfızı olmayanlar için sureleri kolay bulabilmek için kendisi için bir fihrist hazırlamış ve kendi mushâfının kenarına bu fihristi ilişirmiştir. Sonra Kur'ân'a müracaat edilmesinde kolaylıklar sağlaması sebebiyle mushâfın yan yüzüne sığabilecek bir fihristi basmaya ve Müslümanlara dağıtmaya karar verdiğini aşağıdaki paragrafta belirtir.

“Evân-ı müracaatta pek ziyade suhûleti mûcip olduğunu gördüm. Bunun üzerine ihvan-ı dinimin hüsn-ü kabulüne mazhar olacağı ümidiyle matbû mesâhif-i deffesine sığabilecek hacimde tab' ve neşrini münâsib buldum. Kendi nefsimi kıyâsen demiştim ki, Huffâz-ı kirâmdan tilâvet-i Kur'ân itiyad-ı dâimesi ile min indillâh mazhar-u ecr-i azîm olan başkalarımıza mesela, Sure-i Müddessir, Sure-i Müzzemmil, Sure-i Hıcr, Sure-i Hucûrat, Sure-i Nahl, Sure-i Neml gibi bir sureyi bulmak teklif olursa veya o surelerden birini bulmak hasıl olsa Mushaf-ı Şerîf'in sahifelerini baştan aşağıya ta o aranılan sureye kadar birer birer bakmak mecburiyeti içinde o esâme-i şerîfeyi de dürüst okuyamamak mahcûbiyeti altında kalıyoruz. Bunun sebebi:

Mekâtib-i İbtidaiyye'de bize Kur'ân talim edilirken sûrey-i şerîfe esâmiyyesinin mecbûriyyet tahtında maddelenmemesi, ilk ayetlerinin de ezberlettilmemesidir.”¹¹

Müellif, yaşadığı dönemin ilkökul seviyesindeki okullarında Kur'an öğretilirken surelerin isimlerinin ve ilk ayetlerinin ezberletilmemesinin, arandığında Kur'an surelerinin bulunamaması sebebiyle büyük zahmetler çekilmesine sebep olduğunu söylemektedir. Bu sıkıntıdan kurtulmanın en kestirme yolunun ise çocuklarımıza hafızalarının öğrenmeye müsaid olduğu çocukluk çağlarında surelerin isimlerini öğretmek olacağını söyler. Kendi ifadeleriyle bu durumu şöyle dile getirir:

“Zihnin en genç, en saf ve mücellâ ve en faal ve cevval bir devre-i münevveresi olan hengâm-ı tufûlette, tahsil çağında

⁹ Sadık Vicdanî, *Fihrist-ü Kur'an-ı Kerîm*, Hüsni İbtida Bölümü, (İst: Dersaadet matbaası, 1912).

¹⁰ Sadık Vicdanî, *Fihrist-ü Kur'an-ı Kerîm*, İfade-i Müretteb Bölümü.

¹¹ Sadık Vicdanî, *Fihrist-ü Kur'an-ı Kerîm*, İfade-i Müretteb Bölümü.

çocuklarımıza bir hatim indirdikten sonra, surelerin isimlerini iyice belletsek, ilk ayetlerini de ezber itdirsek, ahîran hafızalarına ne kadar za'f ve nisyan târî olsa bizim yaşımıza geldiklerinde bizim uğradığımız bu müşkilatı taharrîden bâhusus bazı esâme-i sûreyi şerifeye yabancı kalmaktan âzâde bulunurlar.

İşte bu fihrist, surelerin isimleriyle ünsiyet peydâ, ilk ayetlerini cüz ibtidâlarını ezber itmek hususunda çocuklarımıza, Mushâf-ı Şerif cüzlerinden veya sûrelerinden birisini çarçabuk bulmak emrinde ve de yaşlılarımıza rehberlik vazifesini ifa eder. Müretteb müznibî içinde isticlâb-ı dua-yı hayra vesîle olur ümidindeyim.”¹²

Müellifin, gayet açık olan sözlerinden kendi çağında Kur'an fihristi ile ilgili bir çalışmanın bulunmadığı, bunun hem çocukların, hem yaşlıların, hem de hafız olmayan kimselerin Kur'an'ın bir suresini bulmak icap ettiğinde zorlanmaları sebebiyle, kendisi için düşündüğü fihristi tertib etmiş sonra müslüman kardeşleri için de önemli bir Kur'an rehberi olacağını düşünerek basılmasına ve dağıtılmasına karar vermiştir.

Kur'an'ın sure isimleri ve surelerin yerlerinin bilinmesine yönelik çalışmanın çocukluk döneminde Kur'an öğretilirken yapılması gerektiğine dair müellifin teklifine gelince, çok anlamlı ve önemsenmesi gereken bir çalışma olacağını düşünmekteyiz. Çünkü bu sorun günümüz de önemini korumaktadır. Ellerimizin altında yeteri kadar Kur'an Fihrist'i olmasına rağmen, Kur'an surelerinin yerlerini hafızalarımızda tutamıyoruz. Bilgiyi kitaplara havale edip, onu öğrenmekten kaçınıyoruz. Çocukluk döneminde Kur'an öğretilirken en azından cüz sonu-cüz başı birer ayet ezberletilse bu sorunun ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

1.1. Fihristin metodu:

Müellif, Kur'an'ın ilk sayfa numaralarının bazı hattatların tasnifine göre 2, bazılarının da 4 ile başladığına dikkat çekerek, fihristinde her iki sayfa başlangıç numarasına göre de tasnifin yapıldığını hatırlatır. Fihristin tertibinde iki önemli husus dikkate alınmıştır. Bunlar, her cüzün ilk ayetinin, bir de her surenin isimleri ve ilk ayetlerinin dikkate alınarak hazırlanmasıdır. Mesela;

Fihrist'in bir sahifesinde;

2. Cüz, 21. sahife başı : “Seyekûlu's-Süfehâu...”

3. Cüz, 41. sahife başı: “Tilke'r-Rusulü faddalnâ...” gibi.

Diğer sahifesinde;

1. Sûre-i Fatıha, ilk ayeti: “El hamdü li'l-lâhi rabbi'l-âlemin”

¹² Sâdık Vicdânî, *Fihrist-ü Kur'an-ı Kerîm*, İfâde-i Müretteb Bölümü.

2. Sûre-i Bakara, ilk ayeti: “Elif lâm mîm zâlike'l-Kitâbü la raybe fih...” şeklinde sûre isimleri ve ilk ayetleri verilmektedir.¹³

2. Dîn-i Mubîn ve Ordu¹⁴

Müellif, makalesinde dînin hasseten ordu için vazgeçilmez bir mânevî moral kaynağı olduğunu ve İnsanlık tarihinde dînin dâima önemli bir yer işgal ettiğini belirterek sözlerine başlar. Dinin en önemli tesir noktalarının ordularda görüldüğünü tesbit eden müellif, birbirlerinin kanına susamış ehl-i salîb ordularının bile dîn şemsiyesi altında toplanabildiğini örnek verir. Dindarlığın Avusturya ordularında daha yaygın olduğunu, bunun sebebinin de inançlı olsun olmasın her ferdin “Ordu için dinin gerekli olduğu” genel kabulüne sahip olduğunu söyler. Ayrıca komutanlarından askerlerine kadar resmen bir kilise bağlılığının tesis edildiğini belirtir. Müellifin Avrupa’da gördüğü dîne yönelik bu yaklaşımın İslâm orduları için öncelikle gerekli olduğunu, yalnız dînin büyüklüğünü ifade etmenin bunun için yeterli olmayacağını şu sözleriyle ifade eder:

“Orduda mâneviyâtı takviye etmek, inzibâtı bütün şiddetiyle tesis eylemek için yalnız dînin büyüklüğünden bahsetmek, yalnız sûret-i umûmiyede mütakid olmak değil, ahkâm-ı dîniyyeyi tamamen tatbik etmek ve ettirmek lazımdır. Köylülerin kasabalıların herhangi bir zâbit hakkında mütâlaasını şöyle bir dinleyiniz. Zabitin faziletinden bahsederken evvela şöyle başlar: “Allah için tam Müslüman, beş vakit namazında. Ağzına bir katre bile rakı koymuyor...” O zabit cahil bile olsa hatta daha büyük kusurları bulursa Ahkâm-ı Şeriyeye’nin şöyle göze görünen bir iki hükmünü tatbik etmesi onun bütün kusurlarını örter. Orduda inzibâtın temini için milletin ve o milletin evlatları olan neferlerin kalbinde bu hiss-i takdîri uyandırmak ne kadar lâzım olduğunu hiçbir vakit unutmamak lazımdır.”¹⁵

Müellif’in ordu’nun durumundan yakınır bir halde olduğu anlaşılma ile beraber bu yakınmanın nedeni konusunda şunları söylediği görülür:

“Hâlbuki itiraf etmeliyiz ki en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar hepimiz bu hususta kusurlar ediyoruz. Bu kusurlar itikatsızlığımızdan değil haşa! Dikkatsizliğimizden ediyoruz. İşretin, maa’t-teessüf günden güne, gitgide taammün ettiği görülüyor. Şunu unutmamalıyız ki nefere taşıtılacak 25 dirhemlik bir rakı şişesi, yahut neferin karşısında içilecek birkaç kadeh bira, ordunun inzibâtı nokta-ı nazarından vâkî olan bir senelik mesaimizi imhâya kâfidir. Mademki hepimiz bütün ruhumuzla dinimizi seviyoruz. O halde niçin ordunun inzibâtı namına büyük yaralar açan ufak tefek kusurlardan

¹³ Bkz. Sadık Vicdanî, *Fihrist-ü Kur’an-ı Kerîm*, s. 12-13.

¹⁴ Vicdanî, “Dîn-i Mubîn ve Ordu”, 1325 tarihinde Viyana’da kaleme alınmış ve Sırat-ı Müstakîm LIV. sayı, 24-25. sahifelerde yayımlanmıştır.

¹⁵ Vicdanî, “Dîn-i Mubîn ve Ordu”, *Sırat-ı Müstakîm*, LIV, s. 24.

vazgeçmeyelim. Avrupa'da din şaraba müsaade ettiği halde ispiroto aleyhinde cemiyetler teşkil ederse biz Müslüman zabıtlar niçin orduda bütün şiddetle müskirât aleyhtârı olmayalım. Cum'aları niçin neferlerimizle beraber câmîlerimize giderek huzur-ı rabbâniyede secde-i huşûa kapanmayalım. Kalbimizde olan îtikad-ı mefîni, ahkâm-ı diniyyeyi böyle tatbika bir başlarsak emin olun ki, efrad bizi o zaman başka türlü dinler. Kalbinde bize karşı büsbütün başka bir merbûtiyet hisseder ve bir kerre bu merbûtiyyet-i ebediyye ve fenniyye tesis etti mi o zaman ne hâinlerin iğfâlâtı ne düşman mermisinin dehşeti, ne açlık ne susuzluk hiçbir şey o merbûtiyyet-i kuvveyi, o inzibât-ı mefîni ihlal edemez."¹⁶

Vicdânî, orduya karşı toplumda yeşermeye başlayan başarısızlık ve güvensizlik hislerinin kaynağı olarak gördüğü ve ufak tefek kusurlar olarak nitelediği işret anlayışını ortadan kaldırmanın tek çaresinin, büyüğünden küçüğüne kadar bütün zabitanın ahkâm-ı dîniyyeyi yaşamayı, namâzla rabbine karşı huşûyu yakalaması olduğunu, bu sayede arkasında milletin desteğini ve dualarını bulacağını ifade eder.

3. Bayram Namâzları¹⁷

Bu risaleyi ihvan diye tabir ettiği tarikat müntesiplerinin isteği üzerine yazmıştır. Daha önce, Cum'â Namâzı'na dâir risâlesini okuyanlar tarafından bayram namâzları ve hatta beş vakit namâz için dahi risâle yazmasını Vicdânî'den istemişlerdir. Bunun üzerine müellif bu risaleyi kaleme almıştır.¹⁸ Risalede şu başlıklar altında açıklamalar yapmıştır:

- a. İyd- İdeyn- E'yâd- Kelimelerinin Anlamları¹⁹
- b. Bayramlarımızın Başlangıcı²⁰
- c. Bayramların Vâcibâtı²¹
- d. Tekbîr-i Teşrîk²²
- e. Eyyâm-ı Ma'dûdât²³
- f. Yevm-ü Arafe²⁴
- g. Eyyâm-ü Teşrîk²⁵
- h. Teşrîk²⁶
- i. Kurban Bayramı²⁷
- j. Teşrîk Tekbirleri²⁸

¹⁶ Vicdânî, "Din-i Mubîn ve Ordu", *Sırat-ı Müstakîm*, LIV, s. 25.

¹⁷ Bu makale, Ramazan ve Kurban Bayram Namâzları'mıza ait ahkâm-ı şer'iyyemizi havidir. (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1335-37).

¹⁸ Vicdânî bu makaleyi 11 Temmuz 1335'te kaleme almıştır.

¹⁹ Vicdânî, *Bayram Namâzları*, s. 4.

²⁰ Vicdânî, *Bayram Namâzları*, s. 4.

²¹ Vicdânî, *Bayram Namâzları*, s. 5.

²² Vicdânî, *Bayram Namâzları*, s. 5.

²³ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 5.

²⁴ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 5.

²⁵ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 5.

²⁶ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 5.

²⁷ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 7.

- k. Sadaka-i Fitr²⁹
- l. Sadaka³⁰
- m. Mendûbât³¹
- n. Bayram Namâzını Nasıl Kılacağız?³²
- o. (Bayram Namâzı Vaktinde) Nâfile³³
- p. Bayram Namâzı'na Yetişememiş İse³⁴
- q. Bayram Namâzı'na Yarıda Yetişenler³⁵

Konu başlıklarından anlaşıldığı üzere risâle, bayram namâzlarına hasredilmiş öz ve anlaşılır bir ilmihal bilgisi sunmaktadır. Yer yer âyet ve hadislerin delil olarak sunulduğu risâlede, fikhî bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir.

4. Cum'â Namâzı³⁶

Cum'â Namâzı'nın hem edâsı hem hükümleri hem de adabı hakkında bilgiler veren eserde şu başlıklar altında açıklamalar yapılmıştır.

- a. Cum'â Namâzı'nın Tarihçesi³⁷
- b. Cum'â Namâzı (Hükümü)³⁸
- c. Tahrim, Mübâh³⁹
- d. Cum'â Namâzı'nın Farziyyeti⁴⁰
- e. Cum'â Namâzı Kaç Rekat⁴¹
- f. Hutbe⁴²
- g. Hutbenin Sünnetleri⁴³
- h. Hutbe Okunurken⁴⁴
- i. Câmî'ye Girerken Ne Okumalı⁴⁵
- j. Câmî'den Çıkarken Ne Okumalı⁴⁶
- k. Mendûb⁴⁷
- l. Tekbîr⁴⁸

²⁸ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 7.

²⁹ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 7.

³⁰ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 8.

³¹ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 9.

³² Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 11-14.

³³ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 14.

³⁴ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 15.

³⁵ Vicdânî, *Bayram Namâzları* s. 15-16.

³⁶ Kitabul-Cum'â namıyla yazılıp henüz kitap şeklinde tab' ettirilmeyen telif-i mufassal âcizânemden telhis edilmiştir. (İstanbul: Matbaa-i Amiresi, 1335-37).

³⁷ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 3-4.

³⁸ Vicdani, *Cum'â Namâzı*, s. 4.

³⁹ Vicdani, *Cum'â Namâzı*, s. 5.

⁴⁰ Vicdani, *Cum'â Namâzı*, s. 6, *Cum'â'nın farziyyetini ifade eden âyet-i celîledeki "zikrullah'tan" hem namaz hem de hutbe maksûddur. S. 4'te verilen bu bilginin kaynağını yazar Nîmetü'l-İslâm isimli fikhî kitabı olarak belirtmiştir.*

⁴¹ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 7.

⁴² Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 7.

⁴³ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 8-9.

⁴⁴ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 9-10.

⁴⁵ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 10.

⁴⁶ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 10.

⁴⁷ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 11.

- m. Cum'â'nın Vakti Hulul Edince Şu Tertibe Göre Hareket Olunacaktır⁴⁹
- n. Cum'â'nın Şurût-ı Vucûbı⁵⁰
- o. Cum'â'nın Şurût-ı Sihhati⁵¹
- p. Zuhr-i Ahîr⁵²

Günümüzde namâz ilmihali, oruç ilmihali vs. şeklinde yapılmaya başlanılan çalışmaların yaklaşık bir asır önce ilk örneklerinin yazar tarafından telif edilmesi, onun insanların ihtiyaç duyduğu şeye odaklanma kabiliyetini ve Müslümanların ihtiyaç hissettiği şeyi gidermeye yönelik devamlı bir istek hâli yaşadığını gösterir.

5. Tomâr-ı Turuk-i Aliyye

Vicdânî'nin Kâdiriyye ve Halvetiyye tarikatlarının şubelerini ve silsilelerini ele aldığı, ayrıca bazı tasavvuf kavramların açıklamasına yer verdiği beş ayrı cüz'ün⁵³ yer aldığı en önemli eseridir. Bu eserde önce Melâmîlikten bahseder⁵⁴

5.1. Melâmîlik⁵⁵

Müellif, Tomar'ın birinci cüzü olan Melâmîlik'e girişte kendi kudretini aşan böyle bir sorumluluk altına girişini şöyle ifade eder:

“ Bir sâik-i mânevi bu âciz müzcât-ı bedâyı umûm turuk-ı aliyyenin silsilenâmelerini câmî bir külliyyât vücûda getirmek gibi haddimin cehd ve ceddimin fevkinde güç bir işe sevketti.

Sermâyesiz, fakat lütf-i bârî'den ümîd var, rûhâniyyet-i peygâamberîden meded bekleyen bir dükkâncı hissi ve tevekkülü ile bir taraftan cem-u iddihâr-ı mâlûmâtı bir taraftan tertib ve tahrîre besmelekeş ibtidâr oldum. Silsilenâmeler, başlangıçtaki tasavvur ve tertîbim dairesinde vücûda geldikçe şevk ve gayretim artıyordu ancak itmam ettim kanaatinde bulduklarımın adedi arttıkça evvelkilerin noksanları, bi çok da yanlış cihetleri birer birer belirmeye başladı. O vakit anladım ki, hiç birisini ikmâl edememişim. Binaenaleyh“hebâen yera“ cezasını tatmış bir acûl intibahiyle ve yeni baştan başlarcasına

⁴⁸ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 11.

⁴⁹ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 12-14.

⁵⁰ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 14.

⁵¹ Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 15-16.

⁵² Vicdânî, *Cum'â Namâzı*, s. 16.

⁵³ Tomâr-ı Turuk-i Aliyye isimli eser beş cüzden oluşmaktadır. Biz bu çalışmada Halvetîlik, Kâdirîlik, Melâmîlik, Sûfî ve Tasavvuf'tan bahsettik. Ancak beşinci cüz olan Bektâşîlik ile ilgili, cüz'ün basıldığı konusunda bilgiler dolaşmakta ise de yakın zamana kadar basılmamış bu eserin yayımlandığını gösteren bir emâreye henüz ulaşabilmiş değiliz.

⁵⁴ Melâmîk'e öncelik verilmesi, bir tercih veya maksâda binaen değildir. Onunla ilgili dökümanlarının hazır olması sebebiyledir. Bkz. Reşat Öngören, “Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yay. 2012) c. XLI, s. 238.

⁵⁵ Vicdânî, *Hüdavendîgâr Vilâyeti Mektupçusu Ebu Rıdvân: Sâdık Vicdânî*, (Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1340).

nevâkısı ikmâl, yanlışları tashih için uğraşır, bir taraftan da tettebbuâta devam ile iktitâf ve cem-ı mâlûmâta çalışırken ıstilahât-ı sûfiyye kâmusuna ihtiyaç olduğunu bu babtaki asar-ı müteferrikanın (Mustalahât-ı Sûfiyye) ve (Şerh-i İstilahât-ı Sûfiyye) ve (Mecmâ-i İstilahât) gibi yazma âsârın değil; Risâle-i Kuşeyrî, Minhâcu'l-Fukarâ gibi daha mükemmel ve matbualarının bile tatmin-i ihtiyaç idememekte bulunduğunu nefsimdeki tecrübenin mirârât-ı elemiyesiyle anladım. İşte bu anlayış, yukarda arzolunan sâika ile vücuda getirmek istediğim külliyyâtı (ıstilahât) ve (selâsil) itibariyle iki kısma ayırmak lüzumunu ihsas eyledi.⁵⁶

Kamus isminin ifade ettiği manaya denk büyük bir hacim meydana getiremeyecek ise de tasavvufi ıstilahların hemen hepsi gerekli açıklamalarıyla verilmeye çalışılacağından bu kısma Kamus-u Turuk-ı Âliyye, silsileleri ihtiva eden ikinci kısma da Tomar-ı turuk-ı Aliyye isimlerini vermeyi uygun buldum.⁵⁷

Müellif, birinci kitab (cüz)ın giriş kısmında İslam Tasavvufu'nun kaynağıyla ilgili sis perdelerini aralamaya çalışır. Avrupa'luların onun kökeni konusundaki iddialarını çürütür ve Kur'an ve Hadisten⁵⁸ deliller getirir. Tarikatlerin efendisi Melâmîlik'in de yanlış anlaşılacak Kalenderîlik'le bir tutulduğunu ifade eden müellif bu galiz hataya Kâmus-ı Türkî sahibi Şemseddin Sami'nin de düştüğünü esfle belirtir. Halbuki Futuhat-Mekkiye'ye veya Mevlana Camii'nin Nefehât'ına baksa idi bu hataya düşmezdi demiştir.⁵⁹

Birinci Kitabın Birinci bölümünde ilk devre Melâmîlik'i hakkında bilgi veren yazar, ikinci bölümde orta devre Melâmîlik'i, son bölümde ise son devre Melâmîlik'i ağırlıklı olarak konu edinir.

5.1.1. Kâdiriyye

İkinci Kitap, Kâdiriyye silsilesine tahsis edilmiştir. Kâdiriyye Tarîkatı'nın Soy Kütüğü, Tarikat Silsilesi, Kâdiriyye Silsilesi, Erenleri, Büyük Halifeleri, Ezkâr ve Evrâd'a yer verilmiştir.

5.1.1.1. Halvetîlik

Üçüncü kitap, Halvetîlik'e tahsis edilmiştir. Dört kısımdan müteşekkil bu kitap Halvetî Silsilesi, ikinci Pîrin Hayatı, Tarâkatın Mânevî Hususiyetleri,

⁵⁶ Vîcdânî, "Melâmîlik", *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye*, (Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1340) I, Önsöz.

⁵⁷ Vîcdânî, *Tarîkatler ve silsileleri*, Yay. Haz. İrfan Gündüz, (Enderun Kitabevi, 1995) s. 2-3.

⁵⁸ Bu konuda Kutsî bir hadis nakleder. "Ene celîsun men zekerani" Bu hadisten hareketle Allah'ı zikretmenin îfa ve icra şeklini beyan eden dört tavır'dan bahseder. Vîcdânî, bu tavır ve usule dair bilgileri Harîrîzâde Kemâleddin efendinin "Tıbyân-i Mesâilî'l-Hakâik fi Beyân-i Selâsili't-Tarâik isimli yazma eserinden iktibas ederek aldığı açıklar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vîcdânî, *Tarîkatler ve silsileleri* s. 7 (4.dipnot).

⁵⁹ Vîcdânî, *Tarîkatler ve silsileleri*, s. 11 (giriş).

Halvetiyye Şubeleri, Demirtâşkiye Kolu ve Gülşeniyye-i Halvetiyye, Sezâiyye-i Halvetiyye, Hâletiyîye-i Halvetiyye'den birinci kısımda bahsedilir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kısımlar tamamen Halvetiyye'nin kollarına tahsis edilmiştir.

5.1.1.1.1. Sûfi ve Tasavvuf⁶⁰

Sûfi ve Tasavvuf, Sûfi ve Tasavvuf Cereyanları ve Fazilet ve Üstünlükleri, İlk Sûfi, Doğu-Batı Tasavvufunun Farkı ve Sufi-Tasavvuf Kelimelerinin Kökeni gibi konularda tedkîkât ve muhekemât'a yer veren bir çalışmadır.

6. Hitâbiyyât:

Bu eser, "Hüdâvendigâr Vilâyeti Mektupçusu" sıfatıyla Ebu Rıdvân Sâdık Vicdânî tarafından 8 Mart 1918 (1334) Cum'â günü Ankara'da verdiği dînî nitelikli bir konferansta takrîr edilmiştir. Kur'an-Kerîm ve Hadislerden çıkartılmış ahlâki ve ictimâî, siyasi ve iktisâdî düstûrları ihtiva eder. Konuşmaya veya metne Allah katında gerçek dinin İslam olduğu sözleriyle başlanmakta, son derece iknâ edici bir uslûpla dînî insan hayâtı üzerindeki inkâr edilemez vasfı anlatılmaktadır.⁶¹ Dînî, ahlâkî ilkelerin kaynağı olmasını sosyal, iktisâdi, siyâsî, çevre, sağlık, ve idârecilik yönlerden ele alındığı bu eser, aynı zamanda dönemin ferdî ve ictimâî ahlâk sorunlarına da projeksiyon sunmaktadır.

Müellifin, istiâze konusuyla başladığı ahlâka dâir risâlesi selâm ve selamlaşmak ile son bulmaktadır. Önce ahlâki düstûrlara kaynaklık eden Kur'an ve hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği ifade edilmekte sonra da söz konusu ahlâki ilkelerin, ferdî ve toplumsal hayattaki öneminden bahsedilmektedir. Yaklaşık 56 sayfalık matbu Osmanlıca bir metin olan risaleyi, müellifin hassasiyetleri ve özgün ifadelerine yer vererek onun ahlâk algısını imkan nisbetinde yansıtmaya çalıştık. Şöyleki:

Taavvüzün yâni istiâze ile işlerimize başlamanın bir emr-i ilahi olduğunu söyleyen Vicdânî, özellikle de Kur'an okumaya başlarken gerekliliğine dair Câfer-i Sâdık'ın görüşünü naklederek açıklar. Câfer-i Sâdık'ın sözlerinin odak noktası ise bu emr-i ilâhînin sırrı ve hikmetiyle ilgilidir. Ona göre bu sır şöyledir: "Kulun sözleri bazen yalan, gıybet ve koğuculuk ile kirlenmiş olduğundan Hak Teâlâ Hazretleri bu yüzden istiâze ile başlamayı emir buyurmuştur."⁶² Vicdânî, günümüzde bu kirlenmenin daha da arttığını söyler ve der ki: "İmam bize ziyâde ehl-i islam hakkında hüsn-ü zan göstermiş, abdin lisanı *bazen* kizb ve nemîme ile kirlenmiş olduğundan demiş. Hz. İmam zamanımızda bulunsa idi, bizi görselerdi, hiç şüphe yok ki, *bazı* kelimesi, *ekseriyaya* tebdil ederdi"⁶³ Vicdânî, bu vurgusuyla yalanın,

⁶⁰ *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye'nin dördüncü kitabı*, Müellifi, Sadık Vicdânî, (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1340-1342).

⁶¹ Şenol Susoy, *Za'feranbolu'nun Mânevî Mimarları*, (Karabük: 2014), s. 155.

⁶² Vicdânî, *Hitâbiyyât*, (Matbahane-i Hüdâvendigar, 1336-38), s. 4.

⁶³ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 5.

koğuculuğun Müslümanlar arasındaki elîm derekesine ve vehâmetine dikkat çekmek istemiştir.

Vicdânî'nin düşüncesinde İslam, bir takım sade görüşlerin zannettiği gibi, sadece ahireti düşünen ve insanları dünyadan soğutan enfüsî bir dîn değil bilakis, ahkâm ve kanunlarıyla beşeriyetin en önemli ihtiyaçlarını temin eden sosyal bir dîndir. Bundan dolayı enfüste ve âfakta güzellikler ve faziletler namına ne varsa İslâmiyet onun heyet-i mecmuasıdır. Dînin mecmûu ise ibâdetle gizlidir. Çünkü İbadet, Allah ile kul arasında samîmi râbıtalar tesis etmek içindir. Kul bu râbıtalar sayesinde fenâ kullardan içtinâb, hayâtının ve bekâ âleminin kaynağı olan ahlâkiyyâtını temîn ve iktisâb eder.⁶⁴ İbâdet, insanı münkerâttan, fevâhişten koruduğu, hudû ve huşû hisleri vermesi yönüyle ahlâkiyyâtın menşei konumundadır. Mâide Sûresi'nin şu âyeti, nefsin ıslâhına memur olduğumuzu gösterir: “ Ya eyyuhellezine âmenû aleyküm enfuseküm” -nefisleriniz(in sorumluluğu) sizin üzerinedir.- Bu sebeple din, kavî ve bedenî ibadetlerden ibaret değildir.

Dîn-i Mübîn, “ inneme'l-Mü'minûne ihvetün” dâire-i münciyesiyle cem ettiği Müslümanlara, kalp temizliği, saflık, her şeyde istikâmet ve iffet, güzel niyyetler, rahm ve şefkat, hasta ziyareti, mazlumlara yardım, adâletin dağıtılması, hukuka riayet, cehd ve gayret, kesb ve marifet, iyilik ve takvada yardımlaşma gibi ibadetlerle de insanlığı dünyada ve ahirette mesûd eyleyecek birçok ahkâm-ı celîle ile müesses, ahlâki ve sosyal nitelikli bir dindir.⁶⁵

Vicdânî, dînin temeli olan kaynaklardan, ahlâkiyyâta ait delilleri sunar.⁶⁶ Fakat önemli olan ahlâki, teoriden fiiliyata geçirmektir. Bunun için de ahlâk-ı âliyye ile nasıl ahlâklanılır? Sorusunun cevâbını arar ve ilkeler bazında şöyle açıklar:

Birinci ilke, Adâlettir:

“Kullarının da adil olmasını ister. Hükümdârından en fakirine kadar ahali haksızlıktan kaçınırsa Allah'ın emrini tutmuş, O'nun adalet sıfatıyla muttasif olmuş olur.”⁶⁷

İkinci ilke, Affedici Olmak'tır:

“ Bu da Allah Teâla'nın güzel isimlerindedir. “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.”⁶⁸ Ayet-i kerimesinde öfkeyi yutmak ve insanları affetmek emredilmiştir.⁶⁹ İnsan şahsına ait hukuk ve hususunda diğer

⁶⁴ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 6.

⁶⁵ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 7.

⁶⁶ Bkz. Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 9-13.

⁶⁷ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 13.

⁶⁸ Al-i İmran 3/134.

⁶⁹ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 14.

tarafından vaki olan taksir ve kabahate ve tecâvüze karşı öfkelenmez, gazap ve gayzını yutar veya taksir ve kabahati affederse Allah'ın ahlâk ve affıyla muttasif olmuş olur.”⁷⁰

Vicdânî, affın bilhassa kendi nefsimizle ilgili durumlarda devreye girmesi gerektiğini, bunun dışındaki durumlarda ise adâleti uygulamakla memur olduğumuzu ifade eder.⁷¹

Vicdânî, İslâm Dîni'nin ahlâk unsurlarını saymaya ve onları açıklamaya devam eder.

Yer verdiği üçüncü ahlâk unsuru, Hilm'dir:

O öfkenin karşıtı olan hilmî över. Zül ve mezelleti, gerektiren hilmî değil. Onun ifadeleriyle;

“Hilm-i himâri bu hilmin kapsamına girmez. Çünkü hilmin övüldüğü yerde halim olmakla memuruz. Ensemize inen bir tokada karşı eyvallah yemânım demek cehaletinde bulunanların hilm-i himâriyle memur değiliz. Aksine vakar, temkin, izzet-i nefis ile sorumluyuz.”⁷²

Dördüncüsü, Tedbir ve Tevekkül'dür:

“ Hem ahlaki hem de sosyal hayatı ilgilendiren mühim meselelerdendir. Hz. Peygamber iki kelime ile bu ilkeyi özetlemiştir. “Baęla ve tevekkül et.”⁷³ Dolayısıyla islam'da tevekkül, işin meydana gelmesini sağlayacak sebeplere teşebbüs ve tevessülden sonradır. Vicdani, sebeplere müracaatla yetinmenin fayda vermeyeceğini de şu cümleleriyle ifade eder. “Âlem yed-i meşiyet elinde bulunduğundan esbaba bel bağlamak bile doğru değildir.”⁷⁴

Beşincisi, İktisat'tır:

“ Hz. Peygamber'in 'mâ âle men iktesâde', 'iktisad eden muhtaç olmaz'⁷⁵ hadisini bu ilke için mukaddime yapan Vicdânî, insanın dostunun iktisad, düşmanın ise israf olduğunu ifade ediyor.⁷⁶ Onun israf konusundaki etüdleri şöyledir:

“Hz. Peygamber tasaddukun bile israf mertebesini bulmasını istememiş, en yakından başlayarak gerçekleşmesini tavsiye buyurmuştur. “Sadaka verdiğin vakit, evlâd-ü iyalden başla”.

⁷⁰ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 14.

⁷¹ Bkz. Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 15.

⁷² Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 15.

⁷³ Ebu Bekir El-Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâidi'l-Meşhur Bi Maâni'l-Ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye) c. I, s. 126, Ebubekir el-Beyhakî, *Şüabu'l-ıman*, (Bombay: Mektebetü'r-Rüşd), c. II, s. 428.

⁷⁴ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 19.

⁷⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, (Kahire: Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis,1995), c. IV, s. 198, Ebubekir İbn Ebi Şeybe, *Müsned-ü İbn Ebi Şeybe*, (Riyad: Daru'l-Vatan,1997) c. I, s. 260.

⁷⁶ Vicdânî, *Hitâbiyyat*, s. 20.

Sadakanın vacip olduğunu ve her iyiliğin sadaka sayıldığını yine hadisle delillendirerek ifade eder. "Sadakaların en efdali, sen sıhhatli, hırslı hayatı düşünen, fakirlikten korkan ve sadaka vermeyi geciktirmeyen kimseyken verdiğindir.

Can boğaza gelmiş, şu filancanın şu filancanıdır diyen kimsenin durumunda iken değil. Biliniz ki, o haldeki bir insanın malı zaten onların olmuştur."⁷⁷

Altıncısı, "La Darara ve Lâ Dırâr" dır. Bu önemli ilkeyi o, şöyle açıklar:

"Benim şu gözlüğümü kasten çiğnese ve kırsa ben o kimseyi affetmeliyim yahut mahkemeye müracaatla tazmini zarar davası ikame etmeliyim. Aksi bir durum olarak ben de o kimsenin gözlüğünü kırmak veya gözlük mukabilinde başka bir zarar vermek salahiyetini haiz değilim. İslamiyet bu yolda hareketi ilga ve men etmiştir."⁷⁸

Hız. Peygamberin dargınlık konusunda bile üç günlük bir süre tayin edip⁷⁹ bu sürenin üzerinde bir dargınlığın kardeşinin kanını dökmek gibi olduğuna dair hadisi naklederek, İnsanî ilişkileri zedeleyen, içtimaî birlik ve beraberliğe zarar veren dargınlık, buğz, kırb, bühtan vb. olumsuzlukların devam etmemesi noktasına dikkatleri çekmiştir.⁸⁰

Vicdânî, bugünün Müslümanları acaba nebevî ilkelere uygun yaşamakta mıdır? sorusunu sorar ve üzücü olan tabloyu şöyle çizer:

" Evâmîr-i âliyenin zıddıyla âmiliz. Bu yüzden ahlâken pek üryânız."⁸¹

O, ahlâk-ı hamîdiyenin çok nazik bir başka ilkesini hatırlatarak, İslâm'ın ahlâk anlayışının seviyesini dikkatlere arzeder.

"Ahablarnızı sık ziyaretle sıkmayınız, taciz ve tasdik ile usandırmayınız. Seyrek ziyaret ederek muhabbetiniz artsın."⁸²

Vicdânî, Hız. Peygamber'in nehyettiği bazı fiil ve hallerden de bahseder. Mersiye okuma kültürü çerçevesinde ölen bir kimsenin arkasından onda olmayan özellikleri sayarak feryâd-ü figân etmek, bir evde yalnız geceleme, sakal ve bıyıkta çıkan beyazları koparmak, dağlarda ve kırlarda birikinti sulara bevletmek, iki kişinin özel sohbetlerine izinsiz dâhil olmak, insana

⁷⁷ El-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (Dimeşk: Dâr-u Tavku'n-Necât, 1422) c. II, s. 110.

⁷⁸ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 22.

⁷⁹ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 23.

⁸⁰ Bkz. Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 23-26.

⁸¹ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 27.

⁸² Ebu Dâvud Et-Tayâlisî, *Müsned-ü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, (Tahk. Muhammed İbn Abdî'l-Muhsin et-Turkî, Mısır: Daru'l-Hicr, 1999).

sarhoşluk veren şeyleri yiyip-içmek ve tebettül⁸³ vb. şeyler⁸⁴ bunlardan bazılarıdır.

Vicdânî, birlikte yaşamın vazgeçilmez unsurlarından olan çevre temizliği, yollarda insanlara eziyet veren şeylerin kaldırılmasından ve bir başka açıdan ahlâkî kirlenmeyi ifade eden bir yöneticinin halkıyla ticârî ilişkilere girmesinden bahseder.⁸⁵ Yine fitne ve fesadın kaynağı olan ve bilgi kirliliğini ifade eden, ümmeti, işittiği şeyler konusunda muvâzene ve muhâkemeye teşvik ve boşboğazlıktan sakındıran nebevî ilkeyi hatırlatır. “bir kişiye duyduğu bir şeyi söylemesi günah olarak yeter.”⁸⁶

“Netice olarak, Hz Peygâmbere gerek ahkâm gerekse hadisleri ile mü'minlerin ahlâkî, ictimâî, siyâsî ve iktisâdî alanlarda karşılaşacakları durumlara dâir ahlâkî düsturları vâzetmiştir. Bununla beraber gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da hâkim nazarından dür eylememiş, eşyanın vukuuna ve ötesine dair, nûrani nazarıyla bakmış, ve nüfuz etmiştir. Alemin bir geçmiş üzerine kalamayacağını, çeşitli inkılabâtla yüzleşeceğini, dünya sahasının ve çalışmalarının türlü türlü medeniyet kisvelerine bürüneceğini, bu medeniyetin beşeriyete bir çok ihtiyaç kapılarını açacağını, o ihtiyaçların ulûm ve funûnda birçok çeşitlemeler, temelsiz genişlemelerle tecerrütler ortaya çıkaracağını düşünmüş, bulmuş, ona karşı da şefâsâz olmuştur.”⁸⁷

Vicdânî şu hususun dikkatlerden kaçırılmaması gerektiğini belirtir. “Her fazlı, garb ulemasına ve fudalasına bahşedivermek suretiyle İslâm âlimlerinin hazinelerini yok farzetmek gafletinde bulunarak yükselirken düşmeyelim.”⁸⁸ Bunu müşahhas bir örnekle şöyle açıklar: “Montesco, ‘Kanunların Ruhü’ isimli eserinde ‘her kavim layık oldukları hükümeti bulur’ demiş diye bunu Monteco’nun dehâsının mahsûlü olduğunu zan ve farz etmeyelim. Bu kavli hakîmânenin “Kemâ tekûnü yüvellâ aleyküm”⁸⁹ mişkât-i hikmet-i nebeviyyeden istinbat veya iştirak olunmuş olduğunu öğrenmiş olalım. Hasseten “Bir kavim, kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez”⁹⁰ düstur-u ilâhiyesinden gafil olmayalım.

⁸³ Vicdânî, bu tebettül kelimesini, “Nikâhtan ve halktan uzlet edip bir som’ada yahut bir hücrede ibadet ve taat ile meşgul olmaktır ki ruhbâniyettir. İslâmiyette ise ruhbaniyyet yoktur.” şeklinde açıklıyor. Bkz. *Hitâbiyyât*, s. 27-28.

⁸⁴ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 27-28.

⁸⁵ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 34-35.

⁸⁶ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 36.

⁸⁷ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 37.

⁸⁸ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 39.

⁸⁹ El-esbehânî, *et-Tuyûrât*, (Riyad: Mektebet-ü Evdâi’s-Selef, 2004), c. IV, s. 1358.

⁹⁰ Ra’d 13/11.

Vicdani, başka bir örnek olarak Alfred Dumas'a nibet edilen "ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol" sözünün onbir asır önce Beyazıd-i Bistâmî tarafından dile getirildiğini ifade eder.⁹¹

Vicdani, "Hitâbiyyât" risâlesinde, son olarak "Selam ve Selamlaşmak" konusuna yer verir. Selamlaşmanın faziletlerinden, usulünden, toplumsal faydalarından, birlik ve beraberliği sağlayan yönünden bahseder ve şu sözleriyle hitâbını tamamlar:

"Bu nevi düsturlar, fasıl- fasıl, bahis- bahis bir araya getirilse cihânın huzur ve mutluluğu için kâfi derecede düsturlar oluşur. Bunu erbab-ı fazl ve kemâlin himmetinde temennî ve ihtiyâr eyliyorum"⁹²

7. Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi⁹³

Vicdânî, Peygamberimizin evlilikleri konusunda bazı yaygın yanlış ve yanlış fikirlerden rahatsız olduğunu fakat bu meş'ûm iddialara iknâ edici cevap verecek, husûsî bir eserin de henüz yazılmadığını belirtir.⁹⁴Bu ihtiyacı giderecek bir eser yazma arzusu içinde iken farklı zamanlarda tanıştığı iki doktorla⁹⁵ Hz. Peygamberin evlilikleri üzerine odaklanan konuşmaları kendisine ilham vermiş ve Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi isimli eserini vucûda getirmiştir.⁹⁶ Bu Konuşmalar, soru-cevap ve sorulara hazırlanan mütâlaalar şeklinde cereyan etmiştir. Zaman zaman da târih kaynaklarından ve konuyla ilgili hadis rivayetlerinden istifade edilmiş, akıcı ve iknâ edici bir mahiyettedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin siyâsî, kültürel ve ekonomik anlamda yenilik rüzgârına kapıldığı, buna paralel olarak da dînî hayat ve kültürün aynı hızla bozulmaya yüz tuttuğu bir dönemde toplumun bilinçlendirilmesi ve kaybedilmeye yüz tutmuş ahlâkî değerlerin canlandırılması ve muhafazası için eserler kaleme almış, konferanslar düzenlemiş; birlik, berâberlik ve mânevî değerlerimize, kışladan tarlaya kadar, başka bir ifadeyle komutanından çiftçisine kadar herkes tarafından sahip çıkılması gerektiğini

⁹¹ Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 40.

⁹² Vicdânî, *Hitâbiyyât*, s. 56.

⁹³ Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, "Mukaddime", (Haz. Dursun Gürlek, İst: Bedir yay. 1998), s. 56.

⁹⁴ Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, s.56

⁹⁵ Birinci tabib: 1888 yılında Kastamonu'da tanıştığı ve kendisine sağlığı konusunda yardımcı olan, aslen Hıristiyan fakat Müslüman bir beldede doğmuş bir doktordur. Onun hidâyet arayışına destek olmak amacıyla yaptığı konuşmaların Hz. Peygamber'in çok evliliğine odaklanmasıyla, Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi isimli eserin birinci kısmı oluşmuştur.

İkinci Tabib: 1892' de Kastamonu'da tanıştığı Türk asıllı Tabîb Yüzbaşı Reşid Bey'dir. Onunla Hz. Peygamber'in, Hz. Zeynep'le evliliği üzerine yaptıkları konuşmalardan ise eserin ikinci kısmı teşekkül etmiştir. Bkz. Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, s. 57-97.

⁹⁶ Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, s. 57-97.

lirik şiirleriyle dile getirmiştir. Kalem Müsevvidliği, Mahkeme Mülâzemetliği, Gazete Baş Muharrirliği, Tasfiye Komisyonu Üyeliği, Mektupçuluk vb. görevlerde dürüst, çalışkan ve başarılı kimliğiyle adından söz ettiren Ebu Rıdvan Sadık Vicdânî, kendisini dînine, halkına ve devletine adanmış bir kişiliktir. Zaman zaman başarılarını çekemeyenlerin gadrine uğramış olsa da bunu dillendirmemiş, kendisine layık görülen hayatı itirazsız yaşamış mûti bir gönül insanıdır.

Müslümanların, Cum'â ve Bayram Namâzları gibi konularda ihtiyaç duyulan ilmihal bilgilerini rahatça öğrenebilecekleri namaz ilmihalini; yaşlısından gencine kadar herkes tarafından rahatça kullanılmasına imkân veren Kur'an Fihristi'ni hazırlamış ve ücretsiz olarak halka dağıtmıştır.

Asker ve komutanların maneviyatına zarar verecek, halkın orduya bakışında nâkısıyyet oluşturacak türden, dînin hoş karşılamadığı işret türü âlemler konusunda orduya ikazda bulunmak için "Din-i Mübin ve Ordu" isimli risâleyi; Hz. Peygamberin çok evliliği konusunda zihinleri karıştıran yanlış bilgilerin engellenmesi, doğru bilgilerin de Müslümanlar tarafından paylaşılmasını sağlamak amacıyla da "Hz. Peygamber niçin çok evlendi?" isimli risalesini kaleme almıştır.

O, İslam'ın hem şeriat hem de tarikat zâviyelerinden doğru anlaşılmasına yardımcı olacak çalışmalar içine de girmiştir. Özellikle "Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye" isimli eseriyle mümtâz ve mâlum tarikatlerin mahiyetleri, kolları ve usulleri hakkında bilgiler vermiş, tasavvufa ait terminolojiyi, batının tahrîfâtından korumak amacıyla sûfî ve tasavvufun kökenleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Eseri, günümüzde Tarikatler hakkında bilgi veren önemli bir kaynak durumundadır.

İçinde yaşadığı Müslüman toplumun güncel, ahlakî problemlerine yönelik eserleri ve hitapları vardır. Müellifin, özellikle "hitabiyyat" adını verdiği konferansı bu çerçevede önemlidir. Dünya'da insanlığın karşılaştığı iyi ve güzel olan her şeyin İslam ile mutlak bir bağlantısının olduğunu ifade eden müellif, ahlâkın Kur'ân ve Hadis'ten delillerini göstererek bu tezini ispatlamaya çalışmıştır. Bununla beraber, an itibarıyla Müslümanların ahlâki durumunun hiç de hoş olmadığını "ahlâken uryan" olmak ifadesiyle dile getirmiş, mevcut durumun iyileştirilmesi için de ilim ve irfân ehlinin himmetlerine muhtaç olduğunu vurgulamıştır.

Kaynakça

- Baştürk, İbrahim, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara: Yayına Haz. AKM. Başkanlığı. Yay.2002
- Birinci, Ali; Kara, İsmail, "Mektupçu, Mutasavvıf, Şair ve Yazar, Sâdık Vicdânî," *Tarih ve Toplum*, İstanbul: 1990.
- Ceyhan, Semih, "Sâdık Vicdânî ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2008.
- Ebubekir, İbn Ebî Şeybe, *Müsned-ü İbn Ebi Şeybe*, Riyâd: Daru'l-Vatan, 1997.
- el-Beyhakî, Ebubekir, *Şüabu'l-İman*, Bombay: Mektebetü'r-Rüşd, ty.
- El-Buhârî, *Sâhîh-i Buhârî*, Dîmeşk: Dar-u Tavku'n-Necat, 1422.
- El-Esbehânî, *et-Tuyûrât*, Riyâd: Mektebet-ü Evdâi's-Selef, 2004.
- El-Kelâbâzî, EbuBekir, *Bahru'l-Fevâidi'l-Meşhur Bi Maâni'l-Ahbar*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, ty.
- Et-Tayâlisî, Ebû Dâvud, *Müsned-ü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Tahk. Muhammed İbn Abdî'l-Muhsin Et-Turkî, Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Kahire: Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadis, 1995.
- Öngören, Reşat, "Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2012.
- Susoy, Şenol, *Za'feranbolu'nun Mânevî Mimarları*, Karabük: 2014.
- Vicdânî, Sadık, *Bayram Namazları*, İstanbul: Matbaa-i Âmire'de 1335-37.
- Vicdânî, "Din-i Mubîn ve Ordu", *Sırât-ı Müstekîm*, LIV: 24-25.
- Vicdânî, *Hitâbiyyât*, Matbaahâne-i Hüdâvendigâr, 1336-38.
- Vicdânî, *Hüdâvendigâr Vilayeti Mektupçusu Ebu Rıdvân: Sâdık Vicdânî, Şehzadebaşı: Evkâf-ı islâmiyye matbaası*, 1338-1340.
- Vicdânî, *Kitâbul-Cum'â*, İstanbul: Matbaa-i Âmiresi, 1335-37.
- Vicdânî, Sâdık, *Fihrist-ü Kur'an-ı Kerîm*, İst: Dersaadet matbaası, 1912.
- Vicdânî, *Tarikatler ve silsileleri*, İstanbul: Yay. Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, 1995.
- Vicdânî, Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi, Yay. Haz. Dursun Gürlek, İstanbul: Bedir Yay, 1998.

